

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjcriminal.2019.01.051

Карелін В. В.,кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Стельмах П. В.,

слухач 351-ої навчальної групи,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті досліджено стан та структуру пенітенціарної злочинності в Україні, охарактеризовано детермінанти злочинності в місцях позбавлення волі, особа, що знаходиться в умовах несвободи, наведено класифікацію злочинців, які вчиняють злочини в місцях позбавлення волі. Акцентовано увагу на наявних недоліках, притаманних Державній кримінально-виконавчій службі, запропоновано шляхи їх усунення, сформульовано пропозиції щодо запобігання злочинності в установах виконання покарань.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, запобігання, пенітенціарна злочинність, установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Проблема запобігання пенітенціарної злочинності турбує більшість країн світу, тому її необхідно розглядати як актуальну тему в кримінологічній науці. Водночас у кримінально-правовій і кримінологічній літературі, на жаль, не приділяється увага багатьом факторам криміналізації системи виконання і відбування покарань у виді позбавлення волі. Глибина цієї проблеми, мабуть, обумовлена більшою мірою необхідністю забезпечення дотримання прав та свобод засуджених у місцях позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям вивчення пенітенціарної злочинності є праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Л. В. Багрій-Шахматов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Д. О. Зубов, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, О. М. Костенко, А. В. Кирилюк, М. П. Мелентьєв, О. С. Міхлін, О. О. Наташев, О. І. Осауленко, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов, В. П. Севостьянов, І. С. Сергєєв, М. О. Стручков, В. М. Трубников, С. В. Царюк, І. В. Шмаров, С. І. Халимон та ін.

Метою статті є дослідження реального стану злочинності у місцях позбавлення волі, виявлення причин вчинення злочинів в установах виконання покарань та формулювання пропозицій щодо зменшення кількості злочинів, вчинюваних в умовах несвободи.

Виклад основного матеріалу. Рівень злочинності у суспільстві – це показник рівня добробуту і безпеки населення, який суттєво впливає на уклад життя пересічних громадян. Варто пам'ятати, що злочинність може існувати не лише в умовах свободи, а і у середовищі засуджених. Злочинність у місцях позбавлення волі ще називають пенітенціарною злочинністю. Злочини, вчинені в умовах несвободи, є доказом того, що у системі виконання покарань є низка недоліків, які потрібно усунути для покращення ефективності виконання покарань та підвищення рівня безпеки в установах виконання покарань. Слід зазначити, що термін «пенітенціарний» знайшов своє відображення та ефективно застосовується в кримінологічній науці.

Зокрема, в системі науки кримінології розвивається пенітенціарна кримінологія, або кримінопенологія. Терміни «пенітенціарна кримінологія», «пенітенціарні злочини» і «постпенітенціарні злочини» використовуються в монографіях, підручниках, дисертаційних дослідженнях та практичній діяльності. Щодо вчинення пенітенціарних та постпенітенціарних злочинів постійно публікують офіційну статистику.

Знаходження в місцях позбавлення волі характеризується розривом зв'язку людини з суспільством і прийнятими в ньому нормами поведінки. Ті, хто до того, як був засуджений до позбавлення волі, мав будинок і сім'ю, широке коло соціальних контактів, можуть їх втратити, як і роботу, у зв'язку з тим, що роботодавець може відмовитися прийняти їх на колишню посаду.

Як свідчить статистика, в установи виконання покарань часто потрапляє той, хто вже побував там. Значить, факт втрати свободи не утримує людину від вчинення незаконних дій, які можуть стати причинами призначення йому нового строку покарання. Позбавлення волі можна було б виправдати з точки зрення від його стримуючого ефекту, але не для тих, хто вже відбув покарання, хоча немає ніяких підтверджень обґрунтованості такого висновку.

Стан пенітенціарної злочинності – це її кількісно-якісна характеристика в конкретній державі або регіоні за конкретний період, що визначається такими факторами:

1) кількістю вчинених пенітенціарних злочинів і злочинців, засуджених за їх вчинення;

2) кількістю зареєстрованих пенітенціарних злочинів;

3) характером структури пенітенціарної злочинності;

4) інтенсивністю пенітенціарної злочинності;

5) рівнем або коефіцієнтом пенітенціарної злочинності;

6) наявністю латентної пенітенціарної злочинності;

7) збитком, спричиненим пенітенціарною злочинністю [1, с. 143].

Структура пенітенціарної злочинності – питома вага і співвідношення різних видів пенітенціарних злочинів у загальній їх кількості за певний період часу [2, с. 239]. Наприклад, структура за групами злочинів:

1) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань;

2) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

3) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі;

4) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти;

5) умисне вбивство;

6) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження;

7) крадіжка;

8) зґвалтування;

9) грабіж;

10) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань;

11) інші злочини.

Умови для зростання рівня пенітенціарної злочинності можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Об'єктивні (зовнішні) – це недоліки діяльності органів і установ виконання покарань організаційно-правового, матеріально-побутового, соціально-виховного, оперативного, технічного характеру, які підтримують, а іноді і стимулюють дію суб'єктивних і об'єктивних причин пенітенціарної злочинності [3, с. 202].

До них, зокрема, можна віднести:

1) недоліки в обладнанні огорожі і використанні інженерно-технічних засобів охорони;

2) неналежне несення служби чатовими з охорони об'єктів виправної колонії;

3) неналежна організація нагляду за поведінкою засуджених;

4) неналежний контроль за засудженими на виробництві з боку інженерно-технічних працівників;

5) дезорганізація індивідуально-виховної роботи із засудженими негативної спрямованості;

6) неналежне вивчення особистості засуджених, у тому числі під час вирішення питання про їх переведення до дільниці соціальної реабілітації, застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (призводить до вчинення злочинів засудженими в кримінально-виконавчих установах відкритого типу);

7) недоліки в діяльності оперативних підрозділів установ виконання покарань;

8) неуккомплектованість кадрів органів і установ виконання покарань, неналежний рівень професійної компетентності персоналу.

Суб'єктивні (внутрішні) умови пенітенціарної злочинності – соціально-демографічні, соціально-рольові та морально-психологічні особливості засуджених.

До них належать:

1) вік, стать, стан здоров'я;

2) місце в ієрархії засуджених;

3) риси характеру, темперамент;

4) низькі розумові здібності, психопатичні тенденції, відсутність навичок абстракції та узагальнення;

5) емоційна нестійкість, схильність спиратися у вчинках більше на почуття, ніж на розум;

6) конформізм, залежність від інших людей;

7) мовчазність, схильність до самоаналізу, песимізм, нетовариськість, замкнутість;

8) обережність, прагнення до зведення контактів до мінімуму в сукупності з відчуттям тривоги, постійним зануренням у роздуми, а також високою самосвідомістю, впертістю.

Серед детермінант, що впливають на пенітенціарну злочинність, слід виділити внутрішні та зовнішні причини. Внутрішні

причини злочинної поведінки засуджених в установах виконання покарань полягають у криміногенній мотивації, яка виражається в підтримці престижу в середовищі засуджених, і знаходить свій вияв у конфліктній криміногенній ситуації між засудженими та персоналом. Зовнішні причини полягають в особливостях психічного і психофізіологічного середовища, в якому опинився засуджений під час відбування покарання у виді позбавлення волі [4, с. 78].

Проведені дослідження свідчать про те, що суворість покарання може мати стримуючий ефект тільки на найнижчому рівні шкали покарань. Багато злочинів вчиняється засудженими за обставин, коли емоції, вплив наркотиків або алкоголю беруть гору над будь-якими раціональними аргументами [5, с. 235].

Від вчинення злочину більшість людей утримує не страх перед покаранням, а самоконтроль, совість. Водночас засуджені частіше виправдовують свої вчинки, посилаючись на розмаїття причин і умов. Непоодинокими є випадки, коли раніше засуджених суспільство просто виштовхує зі своїх лав, демонструючи цим ставлення до зазначеної категорії населення. У результаті чого в колишніх засуджених до позбавлення волі залишається єдиний шлях – це повернення до звичного способу життя, де є все необхідне, крім свободи.

Значна кількість засуджених уже з перших днів перебування під вартою засвоює правила поведінки в місцях утримання, як наслідок, у слідчих ізоляторах і установах виконання покарань намагаються чітко їх дотримуватися, хоча й не згодні з ними. Навіть ті, хто визнає себе винними у вчиненні злочину, намагаються якомога швидше призвичаїтись до умов відбування покарання, знайти своє оточення і покровителів.

Встановлено, що основою, яка об'єднує і формує групи засуджених у місцях позбавлення волі, в більшості випадків стає земляцтво – 57,8 %, тобто принцип об'єднання за територіальною ознакою (домінуючим фактором є проживання до позбавлення волі в одному місці, регіоні і навіть країні; іноді земляцтво може розглядатися як єдність за національними ознаками). Але стрижнем для об'єднання служить не тільки принцип земляцтва, а й інші мотиви – спільна трудова діяльність (до засудження або в установі виконання покарань) – 6,8 %; спільне проживання –

18,1 %; об'єднаність схожими особливостями вчинення злочину – 15,2 %; інші мотиви – 2,1 % [6, с. 245].

Надзвичайно болючою для кримінологічної науки є проблема перенаселеності місць позбавлення волі [7, с. 105]. Через таке скупчення людей неможливо забезпечити хоча б мінімальний рівень нейтралізації криміналізованої свідомості засуджених. І якщо не вирішити проблему перенаселеності місць позбавлення волі, то всі зусилля щодо виправлення засуджених, поліпшення умов утримання будуть марними, оскільки не є реальними з економічної точки зору, завдання полягає в тому, щоб утримувати в задовільних умовах таку кількість осіб, позбавлених волі. Вирішення цієї проблеми вбачається насамперед у зміні законодавства щодо покарань, пов'язаних з позбавленням волі, та наявної практики попереднього ув'язнення.

Одним із заходів, спрямованих на зменшення кількості осіб, які утримуються під вартою, є встановлення жорстких строків їх попереднього ув'язнення, які ні за яких умов не можуть бути продовжені. Це дисциплінувало б слідчих і прокурорів та гарантувало права і свободи людини і громадянина відповідно до їх дійсної природи, а не декларативними твердженнями про права людини, коли термін попереднього ув'язнення місцями дорівнює терміну ув'язнення іноді за тяжкий злочин [8, с. 423].

Основними проблемними питаннями також залишаються неналежні матеріально-побутові умови, недостатня кількість місць для утримання в слідчих ізоляторах, нестача бюджетних коштів для будівництва нових установ та ін. Значить, як і в інших державах, тиск силових структур, громадська думка, а також інші фактори сприяють тому, що вираз «не буває багато тюрем» не втрачає своєї актуальності. Отже, порушена проблема не тільки національна, вона пов'язана з функціонуванням пенітенціарної системи в широкому сенсі. Державна кримінально-виконавча служба України, незважаючи на завдання виправлення і ресоціалізації засуджених, що передбачені ст. 6 КВК України, також не займається їхньою долею, а прагне тільки розширити коло кримінально-виконавчих установ. У зв'язку з цим реформування вимагає вся інфраструктура кримінальної юстиції, а не тільки суд, прокуратура або кримінально-виконавча служба. Очевидно,

що зазначену проблему не можна вирішувати, покладаючись лише на усвідомлення необхідності.

Дійсно, більшість реформ, особливо в такій галузі, як виконання покарань, вимагають проходження декількох етапів, однак світові досягнення у сфері пенітенціарної науки свідчать про те, що засудженим необхідні умови, в яких вони можуть залишитися наодинці зі своїми думками. Найкращим виходом із цієї ситуації є забезпечення утримання засуджених у нічний час в одиночній камері, де вони відпочивають.

Наприклад, у тюрмах Японії діє правило, що забороняє спілкування між ув'язненими навіть під час переміщення в їдальню або до виробничих дільниць, за що японську тюремну систему часто критикують. Очевидно, що японці ввели це суворе правило не з міркувань посилення карального ефекту відбування позбавлення волі, а з огляду на увагу до кримінологічної закономірності «кримінального зараження» через психічну адаптацію до контингенту і сприйняття перекручених поглядів на життя в суспільстві, а також для того, щоб засуджений мав якомога більше можливостей для самоаналізу [9, с. 178].

Переповненість установ виконання покарань означає на практиці те, що види корекційних програм застосовуються щодо невеликої частини засуджених.

Тривале перебування засуджених в умовах несвободи не сприяє виправленню, а навпаки, в суспільство повертається, як правило, нездорова, морально знівечена особистість. Значить, є сенс переглянути систему покарань у сторону зниження максимального строку покарання у виді позбавлення волі і попередити покарання за злочини, не пов'язані з насильством щодо потерпілих, у виді альтернативи покаранню у виді позбавлення волі, а також впровадити систему короткострокового, ізольованого позбавлення волі. Однак таке зниження максимального строку позбавлення волі може не принести очікуваного результату, оскільки суди України здебільшого призначають покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років. Отже, суперечності між тюремною системою і виправною функцією покарання – в наявній парадигмі кримінальної юстиції.

Пенітенціарна система вимагає концептуального переосмислення щодо місць виконання покарання у виді позбавлення волі. Необхідним є вироблення соціальної бази для відповідної системної декриміналізації самого феномена «місця відбування покарання у виді позбавлення волі». Останнє є неможливим без наявності відповідного соціально-психологічного фактора як у професійній, так і в повсякденній правосвідомості.

Таким чином, у найбільш узагальненому виді основні напрями запобігання пенітенціарної злочинності можна звести до наступного:

- подальше поетапне поліпшення умов відбування покарання і поступове наближення цих умов до вимог міжнародних стандартів та позитивного досвіду відбування покарань у провідних країнах світу;

- створення умов для максимальної зайнятості засуджених працею;

- пошук нових форм і методів виховної та профілактичної роботи із засудженими і якісне поліпшення їх змісту;

- кадрове забезпечення проведених реформ.

Висновки. Аналізуючи злочинність у місцях позбавлення волі, варто зазначити, що її рівень свідчить про ефективність роботи всієї системи виконання покарань. Наявність такого явища вказує на недостатній рівень безпеки засуджених, недоліки в роботі відділів нагляду і безпеки, охорони, оперативних підрозділів, неефективності заходів соціально-виховного та психологічного характеру, спрямованих на виправлення та ресоціалізацію засуджених.

У сфері виконання покарань у виді позбавлення волі є низка питань, що потребують вирішення та вдосконалення, що полягають у наступному:

1. Вдосконаленні місць позбавлення волі (їх матеріально-технічному та побутовому оснащенні). Цей пункт можна вирішити за допомогою залучення іноземних інвестицій або шляхом переведення приміщень установ виконання покарань з державної форми власності у приватну як повністю, так і частково.

2. Покращенні фінансування місць позбавлення волі (харчування, медичне забезпечення, речове забезпечення).

3. Залученні осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, до праці (як суспільно корисної, так і у виді загально-го зобов'язання).

4. Запровадженні одиночного тримання як у денний, так і у нічний час.

5. Апробації нових індивідуальних та колективних програм соціальної адаптації.

6. Урізноманітненні дозвілля засуджених (можливість займатися спортом, хоббі).

Зазначені пропозиції не є вичерпним переліком можливостей вирішити питання злочинності у місцях позбавлення волі, проте їх можна об'єднати з уже наявними стратегіями розвитку Державної кримінально-виконавчої служби, такими як підвищення рівня кваліфікації співробітників установ виконання покарань тощо.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г., Халимон С. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. 320 с.

2. Боднар І. В. Організація взаємодії структурних підрозділів установ виконання покарань закритого типу по попередженню індивідуально-злочинної поведінки засуджених. *Журнал Хмельницького університету управління і права*. 2008. Вип. № 1 (25). С. 237–241.

3. Боднар І. В. Розвиток проблеми класифікації засуджених, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 200–205.

4. Аванесов Г. А., Иншаков С. М., Аминов Д. И., Эриашвили Н. Д. *Криминология: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»* / под ред. Г.А. Аванесова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 576 с.

5. Громов В. Г. *Пенитенциарная преступность. Современное право*. 2015. № 9. С. 65–69.

6. Ваганов А. Б. Криминологическая характеристика пенитенциарной преступности и ее профилактика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2012. 33 с. URL: <http://www.lawtech.ru/document/2012avtoref031> (дата звернення: 15.10.2019).

7. Вербенський М. Д. Питання розуміння поняття «злочинність» у криминологічній теорії: Генеза та сучасний стан. *Публічне право: наук.-практ. юрид. журнал*. 2012. № 2. С. 103–109.

8. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 512 с.

9. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 200 с.

10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання, переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 520 с.

Karelin V., Stelmakh P.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIME IN DETENTION FACILITIES

The article deals with a brief criminological characteristics of crime in detention facilities and its main components. The reason for this is the fact that the prevention of penitentiary crime must be considered as a relevant topic in criminological science. The own definition of crime level in society is given. The latest publications on the selected topic are analyzed. The condition and structure of penitentiary crime in Ukraine are investigated. The determinants of crime in detention facilities are characterized. The statistical data are analyzed in order to identify the patterns and peculiarities in communicative connections between convicts. Their comparing with foreign experience is made. A person who is in detention is characterized. Classification of criminals who commit crimes in detention facilities is given. Conditions of convicts' detention and subjective and objective conditions for the level of crime increasing in detention facilities are investigated. The emphasis is placed on disadvantages inherent in the State Criminal and Executive Service and the ways to eliminate them are proposed. Suggestions concerning crime prevention in detention facilities are formulated. Researching the real state of crime in detention facilities, revealing the reasons of crime committing in penal institutions and making suggestions for reducing the number of crimes committed in detention conditions are also highlighted in the article.

While analyzing crime in detention facilities, it should be noted that its level indicates the effectiveness of the whole system of execution of punishments. Existence of such a phenomenon reflects the insufficient level of convicts' security, drawbacks in the work of supervision and security departments, an operational unit, the ineffectiveness of social and psychological service aimed at correcting and re-socializing.

Mentioned proposals are not an exhaustive list of possibilities to solve the problems of crime in detention facilities, but they can be combined with the existing strategies of the development of the State Criminal and Executive Service, such as employees' of penal institutions advanced training, etc.

Key words: *criminological characteristics, prevention, penitentiary crime, penal institutions.*

References

1. Bohatyrov, I. H. and Khalymon, S. I. (2009), *Criminal and Executive Inspectorate as a Subject of Crime Prevention: monograph*, Legal Kharkiv, Kharkiv.
2. Bodnar, I. V. (2008), "Organizing Interaction of Structural Subdivisions of Closed-Type Penal Institutions Aimed at Preventing Convicts' Individual Criminal Behavior", *Journal of Khmelnytsky University of Management and Law*, Issue No. 1 (25), pp. 237–241.
3. Bodnar, I. V. (2012), "Development of the Problem of Convicts Serving Sentences in Closed-Type Penal Institutions", *Bulletin of Zaporizhzhya National University*, No.1, pp. 200–205.
4. Avanesov, G. A., Inshakov, S. M., Aminov, D. I. and Eriashvili N. D. (2015), *Criminology. A textbook for students of universities studying in the specialty "Law"*, UNITI-DANA, Moscow.
5. Gromov, V. G. (2015), "Penitentiary Crime", *Modern Law*, No. 9, pp. 65–69.
6. Vaganov, A. B. (2012), *Criminological Characteristics of Penitentiary Crime and Its Prevention*, Ph.D. in Law Thesis, Cheliabinsk, 33 p, available at: <http://www.lawtech.ru/document/2012avtoref031> (accessed 15 October 2019).
7. Verbenskyi, M. D. (2012), "Issues of Understanding the Concept "Crime" in Criminological Theory: Genesis and Current State", *Public Law: Scientific and Practical Legal Journal*, No. 2, pp. 103–109.
8. Kolb, O. H. (2007), *Penal Institution as a Subject of Preventing Crimes*, Doctor of Law Thesis, Kyiv National University of Internal Affairs, 512 p.
9. Lukashevych, S. Yu. (2001), *Criminological Characteristics and Crime Prevention of Convicts in Detention Facilities*, Ph.D. in Law Thesis, National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine", Kharkiv, 200 p.
10. Skakun, O. F. (2011), *Theory of Law and State: textbook*, the 2nd Edition, Kyiv.